

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

ОДБОР ЗА ОНОМАСТИКУ

ОНОМАТОЛОШКИ

ПРИЛОЗИ

XVII

Примљено на скупу Одељења језика и књижевности, од 22. јуна 2004. године, на основу реферата проф. др Недељка Богдановића, академика Милке Ивић, редовног члана САНУ, Александра Ломе, дописног члана САНУ, и Слободана Реметића, дописног члана АНУРС

Уређивачки одбор

академик Милка Ивић, редовни члан САНУ, Александар Лома, дописни члан САНУ, проф. др Мато Пижурца, Слободан Реметић, дописни члан АНУРС, и проф. др Љиљана Црепајац

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

2004

Дренчи је оснивачком повељом даривано и село **СЕЗЕМ'ЧЕ** (18144), које постоји под тим именом и данас јужно од Крушевца, у области Расине. По пореклу то је придев на -јъ у средњем роду према село од речи *sezemьсь „домородац, староседелац“; уп. чеш. топониме *Sezemice, Sezemín* (Profous IV 48). Занимљиво је да у делу исте повеље где се прописује устројство новооснованог манастира има одредба и да не постављает' се ѿ томѣстьцьѣ никога властвѣ ѿ ныхъ, разореніа ради и сѣмѣшеніа иже по Бозѣ жити хотещіимъ, развѣ аще такѣи обрѣщет' се благоговѣннѣ и кроткѣ и смѣренѣ итд. (18137). Ту је необичан израз ѿ томѣстьцьѣ. Младеновић (182) претпоставља деминутив од *местіо* са нејасним *ѿо-*, увиђајући, исправно, да завршетак подсећа на облик генитива множине, па тумачи: „Тај пример је употребљен у контексту где би значіо на *ѿом местіу*, у *манастіуру* (и да се од нѣх – од Божјих противника, од оних који се боре против Бога – не *ѿостѣвѣ* никаква *власіѣ* на *ѿом местіу*, у *манастіуру*). На стр. 188 Младеновић преводи: „И да они не буду никаква власт у Манастиру због уништења и пометње оних који хоће у Богу живети, изузев неког ко се нађе побожан, миран, скроман и врло богобојажљив, и то уз сагласност и разматрање целог братства – а никако друкчије“. Имајући пред очима и реч *sezemьць, посведочену, на нашем терену, само у топонимистици овога краја и ове повеље, а такође структурално близак руски синоним *туземец*, можемо овде са доста сигурности претпоставити генитив множине од досад непотврђене именице *ѿомѣсьцьѣ „становник датог места, домородац“. Смисао горенаведене одредбе био би „да они (тј. напред поменути земаљски или црквени великодостојници) не постављају на власт у манастиру никога од *ѿамошнѣх* (тј. чланова обитељи) са намером да разори и помете оне који желе да живе по Божјем закону, осим ако се нађе да је тај побожан, кротак и смиран и веома богобојажљив, уз сагласност и по процени целог братства, а никако друкчије“. Ради се о аутономији манастирске обитељи при избору игумана и других чинова из сопствених редова.

КОВАЊЕ ЛАЖНИХ ИМЕНА

Лора Тасева, *Българска топонимия от гръцки и сръбски средновековни документи*, РИК „Литера“, София 1998, 305 стр.

У предговору своје књиге Лора Тасева захваљује се за помоћ низу колега, међу којима су нека угледна имена страних лингвиста. Надамо се, њих ради, да је та помоћ била ограничена на детаље, и да се није тичала осмишљавања концепције ове књиге, која се мора просудити као научни промашај.

Сабирање бугарске топонимије из инојезичних извора само по себи легитиман је посао, који се није могао ограничити на територију савремене Бугарске, имајући у виду да се данашње административне границе не подударају са некадашњим језичким границама. Но при сваком таквом послу прво се поставља деликатно питање критеријума селекције, односно омеђења грађе. Тасева, опет исправно, за свој критеријум узима „језичку припадност разматраних то-

понима“ (стр. 55 дд.), тј. црте дистинктивне према другим јужнословенским језицима (тј. српском, јер македонски, по бугарском обичају, не рачуна ни као посебан дијалект). Међу тим цртама издваја као најважнију „рефлексите **ц** и **жд** на праславјанските **tj*, **kti*, **gti* и **dj*, сџхранени в старинни топоними от днешна Унгарија, Румџнија, Албанија, Сџрбија и Хџрватско“ (55). Тачније би се ова црта могла означити као „источнојужнословенска“, али одређење „бугарска“ у складу је са чињеницом да се њена географска распрострањеност везује за подручје Првог бугарског царства. Није спорно ни да се она спорадично среће у топонимији данашњих Мађарске, Румуније, Албаније и (југоисточне) Србије — а такође и на целом македонском језичком простору, који овде није споменут зато што се а priori узима као део бугарског. Оно што у горњем исказу буни је помињање Хрватске, а како је она ту доспела схватићемо читајући редове који следе: „Атрибуциите, направени по този признак, вџвеждат в изследването и топоними, които вероятно още през XII–XV век са се намирали извџн обсега на бџлгарските говори, но които показват јасна вџрзка с тях. Достатџчни са примери като **Годажде** с **жд** ← **dj* (...) — в някогашна Босна, **Живогоште** с **шт** ← **stj* (...) — около р. Неретва или **Доврошта** с **шт** ← **tj* (...) — северозападно от Призрен и Шар планина“. Наведени примери заиста су довољни да свакоме ко поседује елементарна знања из историјске граматике словенских језика постане јасно да ауторка има веома озбиљне проблеме са основним критеријумом свога захвата. И студенту славистике мора бити познато да је *Горажде* *j*-посесив од личног имена *Гораздџ*, тј. да ту *žd* не рефлектује **dj* него **zdj*, а такав развој својствен је српско-хрватском колико и бугарском, уп. *дажд* < **dъzdjъ*. За *Живогоштие* код Макарске бар је исправно речено да се ту *шти* своди на **stj* (**Живогосиџ* + *-je*) али је утолико нејасније што се тај пример наводи у овом контексту, јер се такав рефлекс ове групе не може сматрати типично бугарским ништа више него претходни: он је, наиме, својствен свим новоштокавским говорима као и српско-хрватском књижевном језику, уп. нпр. *џрашиџаџи* од (о-)џросиџиџи. Тако је од три наведена *Musterbeispiel*-а ваљан само један, *Добруџиџа*, где заиста имамо источнојужнословенско („бугарско“) *шти* од **tj* (**Dobrut-ja*). Након овако утемељеног приступа се у средишњем, главном делу књиге, који чини речник „бугарских“ топонима из грчких и српских средњовековних извора, може очекивати свашта, а свачега тамо и има: примера са *жд* < *zdj* (село *Годажде*, и данас код Берана, *Годажда Ђџсь*, данашњи *Гораждевац* код Пећи, *Гнџждани*, данашње *Гњеждане* код Лепосавиџа, од **gnęzdo*), са *шти* од **šć* *Кљчевиџа*, данашње *Кучевиџиџе* у Скопској Црној гори (**kъlčevišće*, уп. доле стр. 481 дд. приказ књиге Љ. Станковске), а још много више имена проглашених „бугарским“ мимо сваког језичког и географског критерија: *Борач* у Грузи, *Загреб*, некада село, данас ледина у Борку крај Београда, *Дебџ* у Посавини, *Подлужје*, такође негде у сз. Србији, *Куйшиново* у Срему, *Кладороџџь* у Браничеву (данашње *Кладурово?*), *Кричан*, данашњи *Кричак* у Потарју, чак и црногорска река *Морача*. Првих шест горенаведених топонима су из повеље коју је Ђураџ Бранковиџ издао 1428–29. Радичу Поступовиџу. Зашто су они уврштени овамо, може се само нагађати. Ауторкина напомена да се **Борџьска областџ** (sic!) налазила у држави Бранковиџа (153) указује на то да је она целокупну територију српске деспотовине под влашћу Ђураџа Бранковиџа поистоветила са тзв. „облашћу Бранковиџа“ на југозападу Србије, која спада у

њену „интересну сферу“. Зашто је пак из тог извора узела само ова имена, кад се у њему бележе и други топоними из истих области са исто толико (тј. нима-ло) „бугарских“ карактеристика као она, остаје ми нејасно. Из ауторкиних уби-кационих напомена (Дебрц смешта у Бугарску, Кричан у Грчку, **градъ Коупин-нии**, тј. Купиново, у Македонију ...) пројављује се њено потпуно несналажење у историјској географији српских земаља, а из списка литературе аутистична ин-диферентност према свему што је на ту тему објављено код нас у последњих педесетак година (само да је консултовала Динићеву — индексом снабдевену — књигу *Српске земље у средњем веку*, објављену 1978, избегла би готово све го-ренаведене заблуде).³⁴

Најгоре је што сва имена унесена у речник бивају у насловима одредни-ца „побугарена“, тако што се српско *ћ* и *ђ* аутентичних записа замењују са *шт* и *жд*, а у јусом и где му је етимолошки место и где није, и пред тако рекон-струисане облике не ставља се звездица, као да су посведочени и чак реалнији од стварних потврда које следе. **Бѣлмоуџевъ лазъ** постаје **Бѣлѣмѣжевъ лазъ** иако је посреди надимак по називу јела *белмуш* који постоји и у бугарском у лику *балмуш*, у румунском *balmuș* и, каква год му била етимологија, није ни-кад садржао назал у другом слогу (уп. СКОК I 136 д. s.v.), **Вельѣ(а)оуџдъ** се „нормализује“ у **Вельѣвѣждъ** премда код тог имена веза са стсл. **Вельѣвѣждъ** „камила“ неће бити више од писарске паретимологије.³⁵ Што се тиче односа буг. *шиѣ* / *жд* : срп. *ћ* / *ђ*, ауторка полази од подозрења да су српски писари до-следно замењивали бугарске ликове српским, које није основано. Случајеви као **Огѣагеникъ** за данашњи *Гражденик* код Призрена усамљени су и не могу се објаснити тенденциозним, програмским „посрбљавањем“, већ су последи-ца дијалекатске интерференције у датој области, будући да исте повеље оби-лато документују, у истом крају, ликове са *шиѣ* и *жд*. Тако иста, Светоархан-ђелска хрисовуља има већи број ликова као **Торажда**, данас *Теражда*,³⁶ и **Сѣвножештани**, који су по језичком осећању лако могли бити посрбљени у **Торађа* одн. **Свножећани*, да је постојала таква тенденција. У највећем бро-ју случајева када српски извор бележи /*ћ*/ или /*ђ*/, треба рачунати да се оно из-говарало и на терену. То је свакако случај и са горепоменутиим селом **Посоуџи** северно од Призрена, старинским топонимом који се није очувао до данас, а има тачне аналогije у буг. *Посѣжда* на Јерми, пољ. *Posądz*; посреди је *j*-по-

³⁴ Та врста игноранције није усамљена у бугарској науци. Тако је у III том серије *Турски из-вори за българската история* (Извори за българската история XVI), София 1972, ушао регистар тимара са почетка XVI в., где се наводи 29 посета из пореча Ибра и Рашке у данашњој југоза-падној Србији, само зато, што нису идентификована имена нахија „Ивраца“, Звечан и „Јелица“ (заправо Јелеч), већ је ово прво, које треба читати *Врачи*, *Врача* или сл., идентификовано са ме-стом *Враца* у Бугарској; издаваче није бунило то што се ниједно од пописаних села не може ло-цирати у врачански крај (у поменутом делу Србије постоје готово сва и данас), и што неки топо-ними имају препознатљив српски лик (нпр. на стр. 24 „Горња Белока“ = *Горња Белућа*).

³⁵ Најранији грчки запис *Вельѣвоѣдѣион* из 1019. указује на *j*-посесив од слов. ЛИ **Vělv-uidъ*, уп. Лома 1993, 114; 121.

³⁶ *Теражда* се вероватно своди на антички топоним *Theranda*, преко етника **Terōdjane*, дат. **Terōdjantъ*, лок. **Terōdjaxъ*, са **dj > жд* и са **q > а* као у македонском (уп. Лома 1991, 131; ССПА 312). Свеједно, ово име је у XIV в. морало бити схваћено као *j*-посесив источнојужносло-венског лика од неког ЛИ на *-radъ*, и варијанта **Торажда** можда представља „нормализацију“ у том смеру, уп. *Жийораћа*.

сесив од ЛИ **Posqđь* који овде директно продужава прасл. лик **posqđje* / **Posqđja*, а не путем посрбљења неког „старобугарског“ **Посжжда*, тако да ауторкина реконструкција *Посоџ/ж/жде* нема много више смисла него *Досоџ/ж/жде* за *Досоџије* у горњем Полимљу код Гусиња, и данас *Досуђе*.³⁷ У непосредној близини некадашњег Посуђа лежало је село *Чуџвоглажда*, чије име српске повеље предају тако, а не посрбљавају га у **Чуџвоглага* (и данас живи изобличено у *Селогражде*). Следи да треба рачунати са упоредним постојањем рефлекаса *жд* и *ђ* на том простору у XIV в., из чега пак излази да је ту, у ранијим временима, била зона сусрета и мешања двају изоглоса, а то је у складу са чињеницом да реликтних топонима са *шѣ* / *жд* < **tj* / **dj* нема северно одатле, ни од Горње Мораве, нити источно од Јужне Мораве,³⁸ тако да *Пећ* у северној Метохији већ лежи у зони са доследним српским рефлексима, и није никада била (*Архиепископова*) *Пеџь*, како је Тасева пише.³⁹ Најдрастичнији пример некомпетенције је „претварање“ имена села *Мегјогани*, забележеног у оснивачкој повељи манастира Дренче из 1395, у *Междани*, уз напомену да села тог имена постоје у Тесалији и Албанији. Настрану произвољно *жд* — српски топоним, који се у истом облику бележи и у турском попису из 1453. а данас, наслањањем на турцизам *хан*, гласи *Међухана*, село си. од Блаца, никако се не може свести на праоблик **Medjane*: изведен је као етник на *-jane* > *-јани* од речи **medjijь* посведочене руским дијалекатским *межуй* у значењу „нахоће“; у основи је могао бити надимак становника **Међуји* „нахочад“, или јединина **Међуј* у топографском значењу „који се налази на ничијој земљи“, које се у ЭССЯ 18, 52 претпоставља као изворно.

Од оваквог поступања са правим топонимима, тј. именима села и градова, још је бесмисленије када се међници манастирскихседа у Подримљу и Ибру забележени у XIV в. као *Будислаља кућишија*, *Голубовић*,⁴⁰ *водовађа* и многи други реконструишу као *Бодиславле кџицие*, *Голжбовиџь потоџь*, *Водоваждь* [sic!] итд., јер се ради о микротопонимима и апелативима какви не живе дуго на терену, тако да свакако никад нису имали другачији лик од забележеног, чак и ако бисмо на датом земљишту допустили неки „бугарски“ супстрат.

Нарочито су драстични случајеви када се „нормализација“ коси не само са забележеним облицима имена него и са његовим данашњим ликом. Ако се 1381. пише село *Злоџоџкџане* а и у доцнијим записима и данас је *Злоџукане* (код Куманова),⁴¹ чиме се може оправдати писање *Зџлоџџџане*? Да ли прет-

³⁷ Овај други топоним Тасева „реконструише“ само на стр. 245 под оним првим, а на месту по азбучном реду га нема.

³⁸ Уп. Лома 1993, са картом у прилогу. Тасева није користила тај рад, који би јој помогао при објективнијем омеђењу њеног захвата.

³⁹ Интересантно је да она при том не схвата да је реч о средишту српске архиепископије, него помишља да се ради о месту у околини Леснова (147).

⁴⁰ У споју *Голоџбовиџь потоџь*, где би био посесивни генитив множине, премда се може читати и *Голубовиџь*.

⁴¹ Село тога имена постоји и код Битоља, а помиње се први пут у тур. дефтеру 1468. Уп. Станковска 1995, 112–113, где овај топоним тумачи полазећи од топографског назвања **зџьь кџџь*. Формално могућа, ова конструкција (која не мења ништа у погледу фонетске карактеристике имена), чини се излишном у светлу постојања презимена *Злоџућа*, *Злоџућан* и апелатива *зџоџућан(ин)*, *зџоџућин* у српском језику (РСА).

поставком да је такав лик могао постојати на том терену и бити накнадно „посрбљен“? Онда је бар требало ставити звездицу, па у овом случају таква реконструкција не би била реална. Овај топоним спада у она карактеристична назвања која се — најкасније од XIV в. — шире са северозапада на југоисток у српском гласовном лику, тако да се *Злокуче* (а не *Злокъще!*) срећу и дубоко у данашњој Бугарској (Лома 1993, 119 д.); слично је са *Кладорубима* у Македонији и северозападној Бугарској (**Koldorqbi*, тј. са с.-х. у за задњи назал уместо мак. а и буг. њ) (id. 123). Истом, раном српском слоју у кумановском крају припада топоним *Руђинци* забележен од средине XIV в., у свим доцнијим записима и данас *Руѓинце*,⁴² уп. име села код Врњачке Бање *Руђинци*; *Роѓга* је добро потврђено старосрпско лично име (Грковић 1986, 167) без бугарских паралела, те је ауторкина реконструкција *Роѓж/д/инци* (sic!) утолико произвољнија.⁴³ Није само неприхватљив у методолошком погледу, него је и тешко схватљив са гледишта елементарне логике поступак којим се из два или више негативних налаза изводи позитиван закључак о изворно „бугарском“ карактеру некога имена.

Једном речју, књигу Лоре Тасеве моћи ће без штете да користи само неко ко поседује довољна знања да у њој раздвоји научно од дилетантског и аутентично од кривотвореног. Остаје да се надамо да она представља само индивидуално „исклизнуће“ свога аутора, а да не одражава неку општију тенденцију у бугарској славистици, коју иначе веома ценимо.⁴⁴ Што се таква књига ипак појавила, не треба кривити само њеног аутора и рецензенте. Подједнако крива, ако не још кривља, је наша, српска наука. Част појединачним прилозима расутих по часописима и зборницима скупова, који се и читају и не читају, као што Тасева очито није користила ни горепоменуте фундаменталне студије Митра Пешикана о историјској топонимији Подримља (Пеш. 1981; 1986): док год не будемо имали свеобухватан топонимастички речник из старосрпских извора, са збиром изворних потврда, транскрипцијама, идентификацијама, убикацијама, паралелама и етимологијама појединих имена, који би постао обавезно референтно дело за све који се баве том проблематиком, и док нам Даничићев речник издат пре готово сто педесет година и Пурковићев попис села из 1940. (где се чак не дају оригиналне графије) и даље буду једини приручници, дешаваће нам се да читамо радове попут књиге Лоре Тасеве и пишемо приказе попут овог.

⁴² В. Станковска 1997, 244 дд.: заправо у кумановском крају постоје два села истог имена.

⁴³ *Руђа* је хипокористик типа *Дража* од *Драго-мир* (-слав и сл.), од основе која је у стерп. *Роѓдань*, презименима *Рудаковић*, *Рудановић*, топониму *Рудовци*; имена сложена са тим елементом (прасл. *rudъ* „дрвен“?) посведочена су једино код Чеха (стчеш. *Rudislav*, *Rudomysl*, *Svoboda* 1964, 96), уп. још струс. *Рудакъ*, *Руденъ* (Грковић l.c., где се међутим за *Роѓга* предлаже — фонетски немогуће — извођење од основе *rug-* < **rǫg-*, слично Станковска l.c. о *Руѓинце* (*Руѓинце*)).

⁴⁴ Не можемо се ипак отети утиску о извесној синхронизованости овог посезања за туђим на дијакхроној равни са новим бугарским дијалектолошким атласом, према којем се бугарска језичка територија пружа на запад све до Велике Мораве (Българска академия на науките. Институт за български език, *Български диалектен атлас*. Обобщавац том I–III: фонетика, акцентологија, лексика, Книгоиздателска къща Труд, София 2001).